

ՊԱՏԿԵՐ

ՀԱՆԴԻՍ ԿԻՍԱՄՍԵԱՅ

Ա.ՌԱԶԻՆ ՏԱՐԻ, ԹԻԻ 7

15 Յուլիս 1890

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ

ՏՊԱՐԱՆ

ԳԱՐԵԳԻՆ ՊԱՂՏԱՏԼԵԱՆ

Փողոց Սուրբ Զատնա, Թիւ 14

1890

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

1. ՃԱՆԱՊԱՐՀՈՐԴՈՒԹԻՒՆ Ի ԶԱՀԱՆ ԳԱԽԱՌ, Մայիս 1883: (Շարայարութիւն): — Ս. Ն. Վ. Հանեան:
2. ՊԻՍԻԴԵԱՅ ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԻ ՎԵՅՕՐԵԱՅ: Յաղագս օդոց. Յաղագս լուսնին. Յաղագս արեգակն: (Շարայարութիւն):
3. ԱՐԱՐԵՐԷՆ: — Յ. Վ. Ահեմեան:
4. Ի՞նչ է Յաւն: — Գ. Վ. Թ.:
5. ՄԱՐԿՈՍ ՊՈՐԿԻՌՈՍ ԿԱՏՈՆ, ՀԱՄԱՐԱԿԱԼՆ, (ՔՆՆԱԿԱՏՆ):
6. ԳԻՏԱԿԱՆ, Ի Հաբոն նոր հրաբուլիս մը:

Պ Ա Տ Կ Ե Ր

Հ Ա Ն Դ Ե Ս Կ Ի Ս Ա Մ Ս Ե Ա Յ

Առաջին Տարի

ԹԻՒՆ 7

15 Յուլիս 1890

ՃԱՆԱՊԱՐՀՈՐԴՈՒԹԻՒՆ Ի ԶԱՀԱՆ ԳԱԽԱՌ(1)

ՄԱՅԻՍ 1883

(Շարադարութիւն)

Մայիս 18, Հինգշաբթի օր ժամ վեցին Յարգ. Սահակ վարդապետին ընկերակցութեամբ Աղսարանէն մեկնեցանք, եւ Հինգ ժամու չափ զուարճալի ճանապարհորդութենէ յետոյ գէտ յԱրեւմուտու երթալով՝ Եարփուզ հասանք։ Եարփուզ գեղեցիկ գիւրք մ'ունի, Ողջոս պղծեւէտ լերան ստորոտն, զոր սամկօրէն Որշու սաղը կը կոչեն։ Օգը Ալպսթանէն բարեգոյն է, գիւղին հարաւային կողմն պղտիկ բլրոյ մը վրայ կառուցեալ է Հայոց թաղն, որոյ առջեւ գէտ ի Հիւսիս երկայնեալ բարերեր եւ կանաչադարձ դաշտ է, գեղեցկապէր բլուրներով զարդարեալ։ Բնակիչներն են իբր չորս հարիւր տունք թրքաց, եւ հարիւր տունք Հայոց, յորոյ տասնեւՀինգ ընտանիք նորադարձ կաթնալիկեայք են։ Եօթն տունք Բողքափանոց, որք միայն տըրմակի գոլրոց մի ունին։

Եարփուզցիք բնաւորութեամբ օտարատեաց, գեղ, բայց

(1) Տես Պատկեր երես 131 :

աշխատատէր մարդիկ են . անոր համար չըջակայ ընտկիչք Դեկրսի որդիք (Տագլանոս Տէօլիւ) կոչելու սովոր են զանոնք : Եարփուզի ազգայինք , համեմատութեամբ Ալպտանցւոյ , լաւագոյն վիճակի մէջ են , արհեստով , այգեգործութեամբ եւ փերեզակութեամբ իրենց ազգատին ապրուստը կարգաւորած են : Համազգայինք անշուք մթին եկեղեցի մի ունին . գաւիթն տապանաքար մը կայ , կճեայ մեծ եւ գեղեցիկ կաթարիչով , Ասկապրլիֆին բերուած : Յունարէն երկայն արձանադիրն հոլին սակ ծածկուած է : Ներսն՝ եկեղեցւոյ որմին վրայ խորանին կից յԱրեւելակողմն կանգնաչափ մեծութեամբ քար մի ազուցեալ է սեւ կճէ , որ տապան կը համարուի Թէոդորոս անուն քահանայի մը , եւ ուխտատեղի ըլլալով առջեւը մօմ կը վաւեն . արդեօք Թէոդորոս կաթողիկոսինն է , որ ի Հոնի կը ընտկէր , երկու ժամ բացակայ Հիւսիսային կողմը :

Հայոց թաղն անջատ է Թրքաց թաղէն , բլրի մը վրայ շինուած , որ մեծ բերդի մը աւերակ կ'երեւի , զի տեղ տեղ փորելով տանց հիմունքները՝ շատ մը հնութեանց հետքեր տեսնուած են . ինչպէս տարի մը յաւառջ Հայթայեանի պարտիզի պատին տակէն գտնուած էր մեռելի գանկ մը մեծ եւ հաստ բեւեռով գամուած , զոր նահատակի գլուխ կարծած են :

Թրքաց մզկիթին քով փարկաւորալի դրուած է որմին մէջ քար մի Յունարէն կիսեղծ արձանադրութեամբ : Դարձեալ անոնց թաղին մէջ բարձրաւանդակ դրիւք ընդ արձակ աւերակ մը կայ ստուար որմով պարսպեալ կիսաւեր , որոց համար աղարանք է եղեր կ'ըսեն : Այդ բարձրաւանդակին քով է անմիջապէս գիւղին մզկիթն , որոյ չորջն տատ անդ կը գտնուին գեղաքանդակ կճեայ մեծամեծ սեանց , քարանց , բարաւորաց բեկորներ : Գաւիթն մանկելով Հինգ միակտուր սեւակճեայ սիւներ կանգուն կ'երեւին , որոց վերայ կամարակապ է եւ քանի մը խոյակներ կան : Մզկիթին ներքին շէնքն նշանաւոր բան մի չէ : Գիւղին հիւսիսային ծայրն զարձեալ աւերակ մի կայ ահագին կոխածոյ քարանց շէղջակուտով , որ պարսպի կը նմանի : Գիւղին սղորմելի հիւղերուն դրանց պատերու վրայ եւ գաւիթներու մէջ կը տեսնուին մեծ բազմութեամբ սքանչելի կերպով արուեստակերտեալ եւ նրբաքանդակ մարմարիտեայ սեանց բե-

կորներ : Կը վարմանայ մարդ եւ միանգամայն կ'աւազէ Ետր
փուզցոց անհոգութեան եւ ագիտութեան վրայ , որք իրենց
նախնեաց այն չքնաղ եւ քրտնավաստակ աշխատութեան
աւերակները գոնեայ յարգելու եղանակը չեն գիտեր . աստ
անդ եւ ցիր եւ ցան խառնափնթոր կը թողուն , եւ օր ըստ
օրէ լստրտփին անյայտ ընելու վրայ են :

Գիւղին գերեզմանատան մէջ պատուական մարմարիոնի
ամեն սակաւագիւտ տեսակներէն խառն ի խուռն կիսա-
կանգուն եւ կիսով չափ հողի տակ թաղուած , կոտրած
եւ ամբողջ սիւներ եւ տապանաքարեր կը գտնուին , որոց
արձանաքիրք տւուած եւ խանդարուած եւ սքանչելի մանր
քանդակներն կամովին եղծուած են : Հարիւրէն աւելի այդ
տեսակ սիւներ համրեցի , որք երեքէն մինչեւ չորս մեզր
երկայնութիւն եւ մի եւ կէս չրջապատ ունին , թող այն
սպիտակափառ սեմոց , բարաւորաց , պատուհանից , խորրո-
խաց , խոյակաց բազմութիւնը , որոց ողորմ տեսարանն մար-
դուս ալիքը կը ձմէն արդարեւ :

Ետրիւզէն քառորդ մը ժամաւ հեռի է յԱրեւմտա-
կողմն Սուրբ Աստուածածնի վանքին աւերակն , ուր ոչ այլ
ինչ կը նշմարի՝ ըայ ի քանի մի ստուար սրբատաշ կճեայ քա-
րերէ : Բնակիչք կ'աւանդեն թէ ժամանակաւ աստ կը պա-
հուէր Ս . Յովնանէս Աւետարանչի գլուխն :

Նոյնպէս յԱրեւմտակողմն ժամու չափ հեռի է Ետրիւ-
զէն Եօթն մանկանց այրն , ի Թրքաց Ասապղլիքի կոչուած լե-
րան կողին վրայ : Կիսով չափ խանդարեալ երեք մեծամեծ
շէնքեր կ'երեւին աստանօր . իւրաքանչիւրն երեսուն մեզր
լայնութիւն եւ նոյնչափ երկայնութիւն ունի : Ասոնցմէ
առաջինն՝ որ այժմ Պէսքաքան կը կոչուի , բարձրադիր Սա-
րակինեան ոճով շինուած դուռն ունի , որոյ երկու կողմն
արաբացի լեզուաւ կրկին արձանադրութիւններ կան . բա-
րաւորին վրայ ի բարձու տաշապատիւր մը կայ , յաջում նի-
զակ , եւ ի ձախումն վահան կրելով . զուրկ է յարուեստէ եւ
եղծեալ՝ երկթղաչափ բարձրութեամբ : Շէնքին ներքին
կողմն հաստատուած է կրկնակարգ ստուար եւ թանձր սիւ-
ներու վրայ . կրկնայարկ է . ստորինը հողի տակ ծածկուած ,
ուր քարեղէն սանդղօք կ'իջնուի , բայց շատ դժուարին է
մուտքն . ի վերին յարկն կը տեսնուին երկայնածիղ հողաշէն
տապաններ , քովէ քով շարուած ծայրէ ծայր , որք տեղւոյն

առանձնաշնորհեալ պաշտպանաց գերեզմաններն են՝ կ'ըսուի :

Երկրորդ շէնքն երկու մասի բաժնուած է . մին սիւնա-
զարդ մզկիթ է , Ղապա Նալիպ կոչուած . ի հարաւակողմն
ունի Միհրապ , որ մանրանկար գեղեցկատես շուշանաձեւ
քանդակեալ է շուքանակի . վերին մասն ծաղկազարդ կա-
մար է : Այս փառաւոր մզկիթս ոչ սակաւ փոփոխութեան
ենթարկուած է : Միւսն առաջինէն կանգնաջափ բարձր է .
անջատ անկէ , առանձին սիւնազարդ կամարներով , զոր
Իսա Մեսնիսի կը կոչեն . որոյ Արեւելակողմն կ'երեւի Միհ-
րապն , նոյն եւ նման Ղապանալիպին : Միհրապին ճախա-
կողմն յԱրեւելս կոյս է այրին կամարանման դուռն , ուստի
կանգուն յոտին հինգ քայլ յառաջ երթալով այրն կը մտցուի ,
որ առանու չորս մեզր երկայնութիւն եւ եօթնիւ չափ լայ-
նութիւն ունի . ի սկզբն բարձր եւ յառաջ երթալով տա-
կաւ կը ցածնայ . հարկ է շրջիլ ճրագի լուսով : Այրին ներքին
անկիւնէն յորդ , վճիռ եւ առողջարար ջուր կը բղխէ : Միւս
անկիւնն նեղ եւ անձուկ ծակ մը կայ , ուր յախտիթերս կը
սեղմի մարդ , եւ այրին ելից ճանապարհն է , ուր անմիջա-
պէս գեղեցկաշէն ազրիւր մը կայ , եւ անոր ներքեւ կճեայ
խաչաքար մի յուներէն դրով , մաշեալ եւ անյայտ : Իսա
Մեսնիսին մէջ կը ցուցնեն փոքրիկ աւազանաձեւ բոլորչի
քար մի Ղըքմիւր եաշաղի կոչուած , եւ կ'ըսեն թէ պաշտ-
պան Ղըքմիւր կոչուած շան լակարանն է , զոր տեղական ա-
ւանդութիւնը եօթն մանկանց թուոյն վրայ կ'աւելցնէ ըստ
առասուելաց : Ղապա Նալիպին դրան արտաքին կողմն ի
գաւթի կից յորմն կայ գեղեցկակերտ բարձրագիւր մեծ տա-
պանաքար կտփարջաւ գամբան մի գորշագոյն կճէ գէպ
յԱրեւելս թաղեալ , եւ վրայի բնդարձակ տապանագիրն
նոր ի նորոյ մուրճով խանդարեալ . յուներէն ըլլալն ականա-
տեսք կը վկայեն : Պաշտպաններուն թէպէտեւ հարցուցինք
տեղեկութիւն մը ստանալու գիտամբ , թէ ո՞ր է այդ
տապանաքարն , այլ գոհացուցիչ պատասխան մը չկարացին
տալ :

Երրորդ շինուածն անյարկ ի հանդիպոյ կայ , իսկ կոչուած
տեղն . երեք մասի բաժնուած է , եւ կամարազարդ որմերով
իրարմէ զատուած , միջին եւ քարաշէն խցիկներով : Միջին
մասն բնդարձակ սրահ մի է , որոյ Արեւելեան ծայրն կը
նշմարուի յատակէն կանգնաջափ բարձրացած խորանաձեւ

խորշ մի, երկուստեք սննեակներ ունեւոյլ բաւականաչափ մեծութեամբ, եւ բարձրութեամբ շատ նման աւանդատանց։ Այս երեք մեծամեծ շէնքերուն միջովայրերն եւ շուրջանակի կ'երեւին պարսպաց հեաքեր ստուար սրմերով՝ որոց հիմունք միայն կեցած են՝ եւ քանի մը դերեզմաններ կ'իտով չափ հողի տակ ծածկուած։ Քրիստոնէից դերեզման բլլալն ակներեւ է։ Նաեւ սեանց ու կճէից բեկորներ կան։ Երեք շինութեանց մէջ եւ զուրան արարացի արձանագրութիւններ շատ են, յորմէ կը հետեւի թէ Սեւծուգեանց շինութիւնք կամ լու եւս նորոգութիւններ են։ Նոյն ցեղի թագաւորաց անուանք վեր ի վայր կը կրկնուին արձանագրութեանց մէջ, որպէս Քեյքեյուզ, Մահասի Մեհեմեհ եւն։ որք մեծամեծ աւանձնաշնորհութիւն բրած են տեղւոյն Տերվիշ պահապանաց, եւ շատ մի կալուածներով ճոխացուցած են, այլ զժբախտարար ամեն ինչ երեսի վրայ մնացեր է, եւ օր ըստ օրէ յաւերակ եւ ի խանդարումն կը դիմէ։

Ասիայրդիկի մնացած այժմեան շէնքերուն մէջ ընթեռնի յաւանական արձանագիր բնաւ չէ մնացեր։ միայն ի կէս ճանապարհին դէպ ի Նարիուզ բարձրաբերձ տալաւած վիմի վրայ կայ յունարէն կրտեզձ գրութիւն մը։ Վասն զի քարէն մաս մը ընկած բլլալով՝ հազիւ կը կարգացուի հետեւեալն, որ ինն տողէ բաղկացեալ է։

Տող ա. A O Y C O C
 Տող բ. O Y N A P I A
 Տող գ. A C O
 Տող դ. O Δ E Y
 Տող ե. O E T O O
 Տող զ. O K T I O
 Տող է. Ը. բոլորովին եղծեալ։
 Տող թ. C I P O
 Տող ժ. Γ O P O C I

Անձուկ եւ կանգնաչափ երկայն մարմարիոն քարի մը վրայ, որ հայազգիի մը տան պատին վրայ աղւսցուած է, զրօի կողմանէ հետեւեալ արձանագիրն կայ։

Տող ա. M A A T N A T N
 Տող բ. A N Δ P I N

Տող Գ.՝ M H C X A P N

Մարմարիոնի կոտորակի մը վրայ

Γ Ο Ι Ν

Զահանի եւ Գերմանիոյ Քրիստոնեայ եւ Թուրք բնակիչք առ հասարակ Եարփողզը հին Եփեսոսը կ'ենթադրեն, կամ այն Եփեսոսը՝ ուր եօթն մանկունք նահատակեցան, որպէս նաեւ Ասկապըլֆեզը այն հրաշալի այրը՝ ուր սքանչելահրաշ ննջումն տեղի ունեցաւ. յայն սակս յաճախութեամբ ուխտի կը գլմեն անդանօր անխտիր, եւ յաւէտ դժուարածին կանայք, յանուրջն տանջեալք, լուսնոտք, եւ շատ զարմանալի հրաշքներ կը պատմեն իբրեւ ակննատեսք: Դժուարածին կանայք եթէ անձամբ անկարանան երթալ, այլոց ձեռքք բեւեռներ կը խաւրեն Իսա Մեսնիսին խորանին վրայ գտմելու համար. այնչափ շատ են այդ գամերն որ ամբողջ կամարն բոլորովին ծածկած են: Զարմանալի է որ հին ձեռագիր աշխարհագրութեանց մի քանիին մէջ եւս նոյն օրինակ կը կարգացուի: Սերաստիոյ Ս. Նշան վանքին գրադարանին մէջ պահուած ձեռագրի մը մէջ, որ Յիսուսեան Հայր Անտոն կրօնաւորի մը աստեղաբաշխութեան թարգմանութիւնն է, զոր Հայերէնի դարձուցած է Տիգրանակերտցի Աւետիք դպիր վեշտասաներորդ դարուն մէջ, գրուած է այսպէս: «Եփեսոս Եարփողզ է, աստ են եօթն մանկունք Եփեսոսի»: Նոյնպէս Կիւրինցի Թէրճանեան Յակոբ աղային քով գտնուած ձեռագրի մը մէջ կը կարգացուի «Եարփողզ Եփեսոս է, ուր ննջեցին եօթն մանկունքն»: Այս ձեռագիրն եւս նոյն դարուն գրուած է:

Եթէ ընդհանուր աշխարհի ենթադրութիւնն եւ վկայութիւնն չըլլար, որ եօթն մանկանց հրաշալի դէպքն ի մեծն Եփեսոս աշխարհածանօթ մայրաքաղաքին աւերակաց քով այժմեան Այասոյալի մէջ պատահելը կը հաւատուէ, եւ կը համոզուէի եւ կը պնդէի՝ թէ արդարեւ այս Եարփողզն է այն Եփեսոս քաղաքն, ուր եօթն մանկունք զԵփեսոս Քրիստոս խոստովանեցան, եւ Ասկապըլֆեզն այն այրն է, ուր գերմարդկային եղանակաւ ննջեցին երանելիներն յապացոյց յարութեան մեռելոց եւ ի յանդիմանութիւն այն հերետիկոսաց, որք կ'ուրանային զայն Սաղուկեցւոյ պէս, եւ բազմութիւն նոցա գտանէր առաւել այս կողմերը՝ քան ի մեծն Եփեսոս. որոյ անունն այժմ անյիշատակ Այասոս-

լուսի փոխուած ըլլալով, այս Եսրիփուզը ցայսօր թէպէտ եւ անշքացած, այլ բարեբաղդարար իւր նախկին անունը կենդանի պահած է, (Էֆսուս), ինչպէս յԱրքունի Դիւանն արձանագրուած է (Գաղայը Էֆսուս), (Գարիլէյի Էֆսուս) :

Հնասիրաց ուշադրութիւնը գրաւելու եւ շարժելու գիտմամբ կը յաւելում տատանօր այն հաւանեցուցիչ տեղիքը՝ յորոյ շարժեալ վերոյդրեալ ձեռագիրք եւ այլք ոմանք կը պնդեն թէ աստանօր նահատակեալ են եօթն մանկունքն Եփեսոսի :

Ա. Ողբոս լեռն, ուր էր այրն ըստ վկայարանութեանց, ցայսօր ի ընտելչաց Որշոս կը կոչուի, եւ առատակը կը պատմեն, իբր այն թէ անօրէն Դեկտն ցանկալով զինքն Աստուած ցուցանել, բոլոր լեռը արհեստիւ ծաղկանման պայծառացուցած ըլլայ գեղեցկանկար կապրտներով, եւ սրտտաճայն անձրեւներ տեղացնել ձեռացուցած ըլլայ. կամ միւս անուանակոչութեան համեմատ Էֆեղոս լեռը՝ որոյ թրքականն էճեղոս, եւ ցայսօր ի Հայոց եւ ի Թրքաց Բեճեղոս կը կոչուի, այս երկու մատակայ լեռներս այսինքն Որշոս յԱրեւելից եւ Բեճիշոս ի Հիւսիսէ կից են Ասիսպըլֆեֆին բլուրին :

Բ. Եօթն մանկունք զարթուցեալ էին, կ'ըսեն, ոքանչեւաճրաշ քունէն Ս. Յովհան Ոսկերերանի ժամանակէն յառաջ, ըստ ճիշդ եւ ուղիւ հաշուի Մեծին Թէոփոսի օրերն : Արդ տոյն երանելիս Եփեսացւոյ թղթոյն մեկնութեան յառաջաբանին մէջ յառաջ կը բերէ այն ականաւոր մարդիկը ի հեթանոսաց եւ ի քրիստոնէից, որք այն քաղաքը փառաւորած էին, եւ բնաւ յիշատակութիւն չընէր եօթն մանկանց վրայ, որք անշուշտ մեծ պատիւ պիտի բերէին Եփեսոսի. եւ շատ մօտ էր ժամանակաւ :

Գ. Այն արի նահատակներէն միոյն Շաւրաս անունն կ'երեւի թէ Սմբատն է :

Դ. Ինչպէս Արքունի Դիւանագրին մէջ Եսրիփուզ՝ Էֆսուս կը կոչուի. բնակիչներն եւս իրենց ղ ժնէբարարցութեանց համար բոլոր չրջակայներէն (Տագիսնոս shozis) կը կոչուին, Ղաւսնն զԴեկոս Տագիսնոս կը կարգայ :

Ե. Աքանջելի այրին մօտ վանքի մը աւերակ կայ, որ Աստուածամօր անուամբ կը կոչուի. մերթ եւս Սուրբ Յովհաննէս Աւետարանչի անուամբ :

2. Ուրիշ տւերակ վանք մի եւս կայ Մարիամ Մագ-
դաղենացոյ Մարապիզ քսեած տեղն, Եարփողզն ինն
ժամ քացակայ, Արեւմտեան Հիւսիսային կողմն, որ հին
Արապիսոսն է, ուստի երկու տարի յառաջ մարդաշափ մե-
ծութեամբ սղնձի արծան մի գտնուեցաւ կանացի կերպա-
րանօք, զոր հնասէրք լսելով՝ թէպէտ եւ տեսնել աճապա-
րեցին, այլ զժրազբարար միայն մանր բեկորները գտան.
որովհետեւ բիրտ ձեռքեր յագահութենէ շարժեալ, ոսկի
կարծելով մանրած փշրած էին. եւ տեսնելով թէ պղինձ
է, բեկորները վաճառած էին:

Արապիճոսի անուան Եարփողզի մերձաւորութեան հա-
մար՝ ոմանք հին Արապիսոսը լինել կը համարին զսա, եւ
ոմանք զԿիւրին կ'ենթադրեն թէ Արապիսոսն է. ինչպէս
նաեւ զերլմաստ Ալիշանեան վարդապետն իւր ընդարձակ
աշխարհագրութեան մէջ նոյնպէս կը կարծէ: Այլ ինչպէս
կանխաւ գրեցի վերադոյն, Արապիսոսն այժմեան Մարա-
պիշն է, որոյ հաւաստիք է յԱլպիթան հայազգիի մի տան
մէջ գտնուած սղնձի փոքրիկ անօթ մի, որ է յիշատակ
Ձապել բարեպաշտ թագուհւոյն Արապիսոսի Մագդաղե-
նացոյ վանից եկեղեցւոյն, եւ ուր ցայսօր շատ հնութիւնք
կ'երեւին: Ուր թողունք զի Կիլիկեցոյ պատմիչն քաղաք-
ներու ցանկին մէջ յանուանէ կը յիշատակէ զԱրապիսոս եւ
զԿիրոն:

Եարփողզ ի հնումն ոչ աննշան ինչ տեղի էր. այն սքան-
չելի հնութեանց մնացորդներն, որք ցայսօր կը հիացնեն
զտեսողս, եւ գուցէ Այսաուշուսի հնութիւններէն առաւել
են, մարդուս հետաքրքրութիւնը կը շարժեն գիտելու հա-
մար թէ ի՞նչ էր արդեօք նախկին անունն, քսա որում
Արապիսոսն չէ. Կսկիսոնն եւս չէ, որ ցայսօր Կեկիսուն կը
կոչուի, եւ տեղն յայտնի է, Եարփողզն տաան ժամ հեռի,
Արեւմտեան հարաւային կողմն. Իսկ Եփեսոս Կատանիոյ
Գամրաց կամ Ջահանայ բնաւ չէ յիշուած ուրեք: Տեղեկա-
գոյն հնասիրաց կը յանձնենք Եարփողզի անցեալին եւ ճիշդ
անուան վրայ լիազոյնա տեղեկութիւններ տալով մթու-
թեան քօղը վերցունել:

ՊԻՍԻԴԵԱՅ ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԻ ՎԵՑՈՐԵԱՅ ⁽¹⁾

(Շարադարութիւն)

ԵԱՂԱԴԱ ՕԴՈՅ ⁽²⁾

Ո՞ր նրբամարմին եհեղ⁽³⁾ զօղ .
Քանզի առ նոյն դառնամ անդրէն . 205
Եւ յաւէտ այժմ զսա կրանելով խօսիմ :
Զամենայն ուրեք սահեալն եւ մածեալ ,
Զբարեկրշիւ կշռօղն շնչոյս ,
Զառաոն հեղումն , զանարծամ զտորն .
Զի ոչ մեծատուն , եւ ոչ անանկ⁽⁴⁾ յափշտակէ , 210
Շնչոյ աւերագունի 'ի նմանէ քարշումն .
Այլ ամենեցուն առաջի արկանէ զհաւասարն շնորհ ,
Եւ ամենեցուն պարզ երեւի եւ զանազան ,
Անհատ հատիւք եւ հոսմամբ անշփոթիւք :
Ի բաժանել զշունչն միաւորապէս , 251
Առաջի հեղեալ ամենայն ուրեք զուգապէս :

(1) Տես Պատկեր Երես 43 :

(2) Ի յոյն բնագրին ոչ զոն ամենեւին վերնագիրք , այլ բովանդակ քերթածն յառաջ մատչի յար մինչեւ ցվերջ : Ի հայերէն ձեւագրին կարմրագեղիւ գրեալ են այսօրիկ բաժանմունք զլիսոց , թերեւս իրրեւ յաւերժածք նշանակեալք 'ի գրողէն :

(3) Յոյնն ասէ՝ Ո՛ր նր հեղուս զօղ : — Ո՛ր դու ավտոդ զօղ եւն , խօսելով առ Աստուած :

(4) Ի յոյն բնագրին՝ եւ ոչ իշխան :

ՅԱՂԱԳՍ ԱՐԵԳԱԿԱՆ

Ո՞ր զսկայս զայս զարեգակն ստացաւ⁽¹⁾.
 Քանզի ճեպիմ զամանէ խօսել դարձեալ,
 Հայելով անյագաբար և գրելով զարեգակնն,
 Զնասարակաց ակն, զգեղեցիկն⁽²⁾ բիբ, 220
 Զամենայնի կերակրիչն հուր:
 Յորժամ 'ի ներքոյ երկրի է՝ զիշեր:
 Իսկ գեր 'ի վերոյ քան զերկիրս՝ մշակ տունչեանն:
 Զաշխարհականն հայելի, և կամ մանաւանդ
 Զերեւելի կայծակնն աչաց⁽³⁾, արտաքուստ ծագումն,
 Կամ առննեք ծագումն. կամ հրաշալի հեղումն 225
 Ի ներքս մտիւք՝ արտաքս բնդունելութիւնս առնելով⁽⁴⁾:
 Ոչինչ 'ի սորա բերմանէս թաքչի:
 Բաւական է ամենեցունց ակնարկութեամբ շողոյն:

(1) Յոյնն՝ Ո՛վ որ... սեղծեր կամ սեղծեալ ես:

(2) Յոյնն՝ Սրահայեաց, յառաջահայեաց, իբրեւ խնամա-
 կալ: Լատին թարգմանիչք դենն. Ille (sol) communis om-
 nium est oculus, et omnia PROSPICIENS pupilla. Կամ

Titana Solem tu creasti maximum...

Commune lumen, PERVIDENTEM omnia oculum.

(3) Յօր. Անտ. Հարց չիք աչաց. եղաւ ըստ ձեռագրի
 Ս. Ղազարու վանաց Վենետիոյ. Տես Բազմավէպ 1875 ա-
 մին, երես 124:

(4) Յոյնն ասէ. Նա (արեգակն) հայելի եւ աշխարհի, եւ
 կամ նմին հակառակ կայծակն երեւելի (տեսութեան). պայ-
 ծառութիւն շուսոյ, որով կա՛մ փայտասակեալ ճշոյժացաց
 'ի հեռասան, եւ կամ ամենայնի քաղաքեաց ընդ աչս՝
 պատճառս ճան տեսութեան: Թարգմանիչն մեր թուի աստէն՝
 որպէս եւ այլուր երբէք երբէք՝ ոչ քաջ հասու լեալ մտաց
 մատենագրին եւ խմատասիրական կարծեացս այսոցիկ, որք
 Եմպիտոկլեայ են, Պլատոնականաց, Ստոյկեականց եւ այլոց
 փիլիսոփայից, որոց քաջահմուտ յոյժ երեւի Պիտիդէս:

Հասանէ մինչեւ 'ի խորութիւնս տղմոյ⁽¹⁾ :
 Լուսոյ աղբիւրս աշխարհաշարժս բղխէ .
 Է հասարակաց գործատացիկ : 230
 Ի ներքոյ ընծանայ՝ ամենեքումբք զհակառակն .
 Որպէս զի անխոտոր բերմանն ուժգնութիւն
 Ի կողից ընդդիմացեալ պնդէ զընծացն ,
 Զի մի կործանեացէ պնդութիւն հոլովիցն
 Ի վաղվաղակի վարուցն շտապոյ . 235
 Այլ որպէս շաղկապ ինչ ընդդիմապինդ հակառակ
 Շրջագայութեանն՝ երազութեամբ շարակալեալ լինի .
 Հիմամբ ընծացիւք և բերմամբ կառուցմամբ .
 Զի թէ ոչ էր բարեկարգ , այլ խոտորէր ,
 Զաշխարհ ամենայն 'ի շեղելն իւրում փաղաղէր : 240

ՅԱՂԱԳՍ ԼՈՒՍՆԻՆ

Ո՛ր զապօտ ջահն լուսնի յարեգական
 Հրափայլութենէ՝ ռենդանախարուկեալ ,
 Տուեալ 'ի նա լոյս խարտեաշ 'ի նմանէ :
 Ոչ զիտեմ զիւրոյ ասեն . սակայն ուրեմն
 Ոչ իբր⁽²⁾ թէ կարօտ գոլով լուսոյ օտարի . 245
 Քանզի դու զլոյս և նախ քան զարեւ բղխես .
 Այլ որպէս զի կարգ դնել ստացուածոցս
 Գեղեցիկ կարեաց և իմաստուն իշխանութեան .
 Զոմն լինել կարօտ ջահին՝
 Զխոնաւարար պաշտպանութիւնսն ածել 'ի ներքս 250
 Քանզի կարօտ է խոնաւուտ բաղկացութեանն շերմութիւնն .
 Զի շեռուցիչ բոցոյն հեղումն
 Ի ներքս եղեցելովքն հիւծովք խոնաւացուցէ .
 Որպէս զի լիցի խառնումն ինչ , որպէս յամուսնութեանն .

(1) Յոյնն՝ ցխորին սահմանս :

(2) Յօր . Ս . Ղաղարու 'Վենետիկոյ՝ Ոչ եթէ իբր կարօտ
 եւն : Տես Բազմալէս 1875 , երես 124 :

Եւ լծակցեալ առ 'ի ծնանիլ երկոցունց 255
 Գեղեցիկ ծնունդս ցուցցէ զսերմանեցելոցն տղայս,
 Առեալ զլուսինն⁽¹⁾ ջերմն փեսայ:
 Որոյ ոչ թշնամի եւ կամ առ 'ի մարտ ինչ արարեալ,
 Այլ որպէս զքորս տանուտէր եւ հայր՝
 Խաղաղացեալ զհակառակաբանութիւնն⁽²⁾, 260
 Կարգ ցուցանելով անկարգ չորրորդութեանն.
 Որպէս զի աշխարհս այս որպէս տուն մեծ
 Անխախտտ ցուցցի չորից սեանց օրինակաւ⁽³⁾,
 Առեալ 'ի ներքուտ հաստատութիւն ընդդիմանեցուկ:
 Այսպէս բաղկացուցանես զանդէպ բնութիւնն, 265
 Հաւանեցուցանելով զնոսա 'ի միում տան բնակել,
 Ի մի կամս զուգափչման մարտին,
 Որպէս զի յայնմհետէ հասարակաց զոյ նոցա զբնծացան
 Եւ զտօրականան կատարել զպաշտամունս:
 Եւ ումնն գործ օղատչ մանելով նիւթ նուրբ՝ 270
 Զտուրեալս շնչոյ կենցաղոյս.
 Իսկ ան ռնն ազբունս հրոյ նիւթելով անկարելիս
 Պատմունճան հենեալ անկանի՝ առ 'ի ջեռուցանել զբնութիւնս.
 Եւ ումնն բերեալ պատրաստ ջուր ըստ սովորութեանն,
 Զի մի գուցէ ջերմութիւնն խարուկեալ 275
 Եռանդի առնէ. զերկիր պատրաստեալ տուն,
 Զամենեաին զմեզ կերակրել օր ըստ օրէ:
 Այսպէս զերագոյն բան զմիտս գործեաց⁽⁴⁾ զէութիւնս՝
 Կարծեօք մարտի միաւորեալս:

Շարայարեկի

(1) Եղաւ ըստ Վենետիկեան օր. միաբան յունին:

(2) Յօր Ս. Ղազարու Վենետիկոյ Խաղաղացեալ զհակառակ բնութիւնն: Տես Բաղմ. 1875, երես 124:

(3) Յօր. Անտ. Հարց Անխախտտ ցուցցի 'ի չորից սեանց, օրինակաւ առեալ 'ի ներքուտ եւն: Եղաւ ըստ Վենետիկեան օր. հաւասար յունին:

(4) Յոյնն՝ գործեցեր, կազմեցեր:

ԱՐԱՐԵՐԷՆ

Պատկերի երկրորդ թուոյն մէջ կարգացի թուրքերէն լեզուի վրայ մի յօդուած , որ ներշնչեց յիս խորհուրդ գրելու մի համառօտ տեսութիւն Արարեւելնի վրայ : Այս ձեռնարկ զժուար էր . սակայն կատարեցի զայն՝ անգէտներու զազաւիար մի տալու համար յայտ մատին :

Արարեւելնն արեւելեան մի մեծ՝ կիրթ եւ երբեմն յոյժ հզօր ժողովրդեան լեզուն է . հանճարաւոր մատենագիրք երկատիրք եւն այն թարգմտիչ . մահմետական օղջաց նուիրական լեզուն է , որպէս լատիններէնն յԵւրոպա , հայերէն եւ յուհարէնն եւն . առ քրիստոնեայ արեւելից : Այս նկատուութիւններէ զտա , Արարացեաց ձօխ լեզուն մեծ տալիս նպաստեց թուրքերէնի արբի կազմութեան , որ՝ առանց նորա՝ չոր եւ անմշակ պիտի մնար , այնպէս զի թուրքերէնի հմուտք նոքա եւն որ ուսեր եւն զարարեւելնը , որպէս առ մեզ՝ աշխարհարարը լաւ գրողները՝ գրարարի ուսումնս բրած գրադէպք եւն : Կ'արժէ ուրեմն զի այս մայր լեզուի նկատմամբ բրած բանասիրական ընթերցմանցս մի համառօտ քաղուածը հաղորդեմ Պատկերի ընթերցողաց :

* * *

Հոտ արարացի պատմադրաց՝ երեք տարրեր ցեղեր իրարու յաջորդեր եւն Արարիոյ մէջ , եւ երեքն ալ հաւատարապէս Արարացի կոչուեր եւն : Առաջին ցեղն Էջ-Արիպա կոչուածն է , այս է բուն Արարացիք , բնիկք , նախնականք . այս ցեղն կը վերաբերին հինգ ժողովուրդք , յորս եւ Ամաղեկացիք , որ մահմետականութենէ շատ առաջ անհետացեր էին պէս պէս պատճառներով : Երկրորդ ցեղն է Մուքարրիպա կոչուածը , այս է արարացեալ ժողովուրդք . սոքա նախ եւ առաջ հաստատուեցան յերջանիկ Արարիս (Եէ-մէն) , ուստի տարածուեցան յետոյ Արարիոյ ամէն կողմը : Երրորդ ցեղն է Մուսա'րիպա կոչուածը , այս է կերպաւորեալ . սա սերունդ է Արրահամու որդւոյն՝ Իսմայելի . հոտ-

տառուեցաւ Արարիոյ անապատին (Հիճագի) մէջ, եւ հետ
զհետէ տարածուեցաւ երկրին ամէն կողմ: Այս ցեղի կը
պատկանին այն Արարացիք որ ի սկզբանէ անտի հաստա-
տուեր են Մէքքէի շուրջը, եւ ի մասնաւորի Քուրէյշներու
տոհմը, որ ապա գերագոյն աստիճանի հասաւ ի Մէքքէ, ուր
էր Քէսպէն, ամենադից մեհեանը: Ըստ նախնի աւանդու-
թեան այս հուշակաւոր տաճարը կառուցեալ էր ի ձեռն Ար-
րահամաւ նահապետի: մէջը կախուած էին այն համբաւա-
ւոր գաւիթները զորմէ պիտի խօսիմ ապա: Քեսպէն կը
պարունակէր, մինչեւ վեցերորդ դար, Արրահամաւ եւ ա-
րարական դից պատկերները: Այն մեհեան էր ուխտատեղի
ուր դային Արարացիք ամենայն կատարելու համար իւր-
եանց կրօնական պարտաւորութիւնները:

Արարացիք՝ իրենց պատմութեան ամենէն փառաւոր
ժամանակը՝ մեծ յաջողութեամբ մշակեցին զբանաստեղծու-
թիւն, զիմաստասիրութիւն, զբնական եւ զչափաբերական
գիտութիւնս: Բազմաթիւ հանճարաւոր մտտենտգիրներ ու-
նեցան, յորս էլ-Քէնտի, էլ-Ֆարապի, Իպնի Սինա, Իպնի
Րիւշտ, էլկազէլ, եւն: Իրենց կը վերագրուի սովորական
թուանշաններու եւ գրահաշուի գիւտերը. մշակեցին եւ
ծաղկեցուցին նաեւ զքիմիադործութիւն: Երախտագէտ ըլ-
լալու ենք Արարացւոց, որ միջին դարու մէջ գլխաւորապէս
իրենք եղին աւանդապահք նախնեաց գիտութեանց, եւ մե-
ծաւ մասամբ իրենց ձեռքով հաղորդուեցան արեւմտից:
Այն ոսկեդար արարական հանճարի յարատեւ չեղել դժ-
բախտաբար: Մեր դարուն մէջ ի Թուրքիա եւ յեգիպտոս
յաջողութեամբ կը փորձուի վերկենդանութիւն տալ արա-
բական մատենադրութեան. մասնաւորապէս յիշատակի ուր-
ժանի են Պէյրութի մէջ Յիսուսեան հարց ջանիւքը հրա-
տարակուած զանազան երկասիրութիւնք արարելէն լե-
զուաւ, որք նոր ըյս կը ձգեն բանաստեղծութեան, գի-
տութեանց եւ պէսպէս գրութեանց վրայ այն ժողովրդեան,
որոյ իշխանութիւնը տարածուեր էր երբեմն Ռուսիոյ Խա-
ղանէն մինչեւ Պիրենեան լեռինքը:

Տրայիանոսի ժամանակ Հռովմայեցիք տիրեցին Արա-
րիոյ մի փոքրիկ մասին՝ ի հիւսիսակողմ: Եօթներորդ. դա-
րուն մէջ, հաստատիչն Իսլամութեան հիմնեց արարական
կայսերութիւնը (622), որ ընդ հուպ տարածուեցաւ ու ա-

ճեցաւ իսլամութեան յառաջադիմութեամբ: Այս տէրութիւնս պարունակեց հետզհետէ զԱրարիա ողջոյն, զԱսորիս, զԵգիպտոս, զՊարսկաստան, զՀիւսիսային Աֆրիկէ, զՍպանիա, եւն: Ութերորդ զարուն մէջ այս ընդարձակ տէրութիւնս իւր միութիւնը կորոյս. իրարմէ անկախ իշխանութիւնք ծագեցան, եւ այս բաժանման գործ շարունակուեցաւ մինչեւ ցերկոտասաներորդ դար, յորում զանազան մահմետական ազգեր յաջորդէր էին Արաբացոյ իշխանութեան: Իսկ Արարիոյ թերակղզին յաջողութեամբ զէմ գրաւ յարձակմանց: Եօթնեւտասներորդ եւ ութեւտասներորդ դարերուն մէջ Վահապիք անուն ցեղը նուաճեց Արարիոյ մեծ մասը, բայց այս նոր իշխանութիւնս ալ սակաւատեւ եղաւ՝ յաղթութեամբ Մէհմէտէա Ալիի եւ իւր որդւոյն Իսքանդարի (1818): Այսօր Արարեան թուրքիոյ Կայսերութեան մի մասն է:

Անցնինք հիմա արարերէն լեզուի պատմութեան եւ պարագայից:

* * *

Արարերէնը սեմական լեզուաց կարգին մէջ է, ում կը պատկանին նաեւ երրայերէն, քաղղէարէն, ասորի, եւն. լեզուք: Այս բարբառք իրարու հետ սերտ առնչութիւններ ունին. բաղմամբ իւ բառեր իսկ կան որ այս հինգ լեզուաց մէջ ալ կը գտնուին մի եւ նոյն նշանակութեամբ. օրինակի ազագաւ.

Արարերէն		Ասորի	Երայերէն
Սէմա	(երկինք)	Սամի	Շէմայիմ
Շէմա	(արեւ)	Շամի	Շէմ
Նէհր	(գետ)	Նահիր	Նէհր
Էրպաա	(չորս)	Էրպէթ	Էրպաա
Պապ	(գուռն)	Պապ	Պապա
Սիւլս	(մի երրորդ)	Շիլաշ	Շէլ

Քերականական կանոնաց նկատմամբ ալ այս երեք լեզուներ իրարու մէջ մեծ նմանութիւններ ունին. իսկ շարագրութեան մասին՝ արարերէնը գերազանց է. զայս կը հաստատէ եւս Էսնէսդ Ռընան:

Արարերէն լեզուի սեմական լինելուն վրայ տարակոյս

չկայ, բայց ստոյգ չգիտցուիր թէ ո՛ր ժամանակ ծնունդ առած եւ խօսուիլ սկսեր է։ Յայտնի է սակայն զի մահմե-տականութեան հաստատուելէն առաջ կատարեալ գոյութիւն ունէր, եւ սորա սպառնոյց են այն ընտիր քերթուածները՝ Քաւիսիները, որ մեծ աւ սլաակառանօք կը պահուէին Քեա-պէի մէջ։ Քուրանը իմաստիւ եւ սճով գերազանցեց զՔա-ւիսեսն որ մինչեւ այն ժամանակ արարական մատենագրու-թեան օրինակ համարուած էին։

Հնագէտք կը կործեն թէ մահմետականութեան հաս-տատուելէն մի դար առաջ արարական տառերն եւ մատե-նագրութիւնը անոնուած ըլլան։ Համբաւաւոր Քաւիսիներ-րէն զատ կային ոտանաւոր եւ արծակ ճառեր եւ վէպեր։ Այս դուզնաքեայ երկասիրութիւնք արարական հնագոյն դպրութեան՝ անձանց եւ սովորական իրաց վերաբերեալ են։ մինչդեռ Քաւիսիները ընտիր քերթուածներ են, եւ բոլորովին համեմատ բուն արարական ընտիր դպրութեան, քերականական կանոնաց՝ չարագրութեան եւ սճի։

Արարացւոյ լեզուն՝ իրենց աշխարհակալութեանց նը-սլաատիւ՝ յաղթեալ եւ կամ մահմետականութիւնն ընդու-նող ժողովրդոց լեզուն եղաւ, որպէս ի Պաղեստին, յԱսորիա, ի Միջագետս, յԱփրիկէ։ նաեւ մեծ ազդեցութիւն ներգործեց օտար լեզուաց վրայ, որպէս ի Սպանիա, ի Հնդկիս, եւ սակաւ ինչ ի Հայս։ Մահմետականութիւնն ըն-դունող Հնդկաց լեզուն արարականի հետ խառն է։ այն է օրսոռ կոչուածը, որոյ բառերէն երեք քառորդն արարե-րէնէ եւ պարսկերէնէ առնուած է։ Արարացւոյ իշխանու-թեան տակ չգտնուած Եւրոպական ազգեր իսկ ժո՛իս առին արարերէնէ բաղմաթիւ բառեր, զորս ցարգ պահեր են․ զայս կը հաստատէ Լիլլըէ իւր բազմաճմուռ բառարանին ստու-գարանութեանց մէջ։

Իսկ թուրքերէնը՝ արարերէնի եւ սակաւ ինչ պարսկե-րէնի հետ խառնուելով՝ կորոյս իւր իսկական բառերէն չա-տը, սակայն պահեց թաթար քերականութեան կանոնները եւ չարագրութեան եղանակը։

Արարական լեզուն այժմ իսկ կը տարածուի օր ըստ օ-րէ ի ծովեզերս Մոզամպիբի՝ Մատակասիարի եւ առ Սեւա-մորթս Սէնէկայի։

Պարսիկ մատենագիրներու երկասիրութեանց մեծ մո-

սին լեզուն արարերէնի հետ խառն է . միայն Շահնամէն զուտ պարսկերէն լեզուով գրուած է ⁽¹⁾ :

Արաբական լեզուն բազմաթիւ ցեղերու մէջ զանազան ձեւեր առած է , բայց այս ձեւեր լեզուին հիմնական փոփոխութիւններ չեն տուած . արարերէնը ամենուրեք հիմնադէս միօրինակ մնացեր է : Յիշեալ զանազանութիւնը սակաւ զգալի են բուն Արաբիոյ ցեղերու մէջ : Դիտելու բան է զի շատ ազգաց հակառակ Արաբացիք չունին առանձին մի լեզու գրոյց համար : Ժողովրդեան լեզուն հիմնադէս մի եւ նոյն է Տիգրիսէն մինչեւ Բարեյուսոյ Գլուխը . բայց իւրաքանչիւր աշխարհ ունի իրեն համար ուրոյն բացատրութիւններ . այսու ամենայնիւ ամէն արաբախօս ժողովուրդք իրարու խօսքը կը հասկընան ⁽²⁾ : Բուն արաբական ոճոյն մօտաւորագոյն եղող ձեւերն կը գտնուին այն բարբառի մէջ որով կը խօսուի ի Հիճազ , ի Միջագետս , ի Սէնաա եւ ի Եէմէն :

Վերն ըսի թէ արարերէնը ծագկեցաւ մահմետականութեան հաստատուելէն յետոյ : Արդարեւ իմաստասիրութեան եւ գիտութեանց վերաբերեալ բաներով եւ պէտպէս ընտիր ընտիր երկասիրութեամբք այն լեզուն յոյժ ճոխացաւ : Յայտնի է զի միաստուածեան կրօնքը կռապաշտութենէ գերազանց լինելով՝ լեզուին եւ մատենագրութեան վրայ յառաջադիմական ազդեցութիւն ունեցաւ : Ուստի յետ հաստատման մահմետականութեան Արաբացւոց քաղաքակրթութիւնը հսկայաքայլ յառաջացաւ եւ լուսաւորեց այն ազգերը որ տակաւին կռապաշտութեան խաւարին մէջ կը թաւալէին :

3. 4. ԱՃԷՄԵԱՆ

(1) Շահնամէ (Արքայագիրք) , երկասիրութիւն Ֆիրսուսի քերթողի : Ռաշնաւոր պատմութիւն է Պարսկաստանի Վեհապետաց սկսեալ , Քէիւմէրսէ , որ «Սփռեաց յերկրի զերախսիս հայրական իշխանութեան» , մինչեւ ցնուածումն Պարսից ի Սարակինոսաց ի 636 , այս է 3,600 ամաց ժամանակամիջոց :

(2) Արաբախօս կ'ըսուին Արեւելից եւ Ափրիկիոյ զանազան ազգեր , որք Արաբացւոց աշխարհակալութիւններէ յետոյ նոցա լեզուն ընդուներ են եւ կը խօսին այնու ցարդ :

ԻՆՉ Է ՑԱԻՆ

Չգայուն եղող որ եւ է կենդանի էակ ցաւի ենթակայ է : Մարդս , որ իւր իմացականութեամբ էական գերազայն է , գերազայն է նաեւ ցաւի գիւրազգացութեան տրամադրութեամբն , որ համեմատաբար կը զարգանայ եւ չափազանցօրէն իսկ կ'աճի , ըստ չափու զարգացման մոտաւորական զօրութեանցն եւ ըստ քաղաքակրթական յառաջագիւծութեան : Կարող եմք սոյն օրինակ տալ ցաւին սահմանն « Արտականն եւ զգայական տպաւորութիւն մը , որ ջղերուն ծայրերովն կ'ընդունուի , եւ ըղեղէն կ'ըմբռնուի : » — Այս սահմանս , բնախօսական տեսակէտով միայն տրուած ըլլալով՝ չեմք կրնար իւր անկատարութիւնքն պատրուակել : Քանի որ ցարդ հնար չէ եղած ցաւին բնութեան իսկ իրազեկ ըլլալ , չկայ կարելիութիւն աւելի ճշդիւ զայն սահմանելու : Հարկադրուած եմք մեծածանել անդ այնպիսի մի եզր , որ գրեթէ համազօր նոյնանիչ է նոյն իսկ ցաւ բառին : Պ . Պօնիս , նորերս հրատարակած նորագիւտ տեսութիւններ պարունակող գործոյն մէջ , այս սահմանը մէկգիթողով , եւ ուզելով այս հոգե-բնախօսական խնդիրը մանրակրկիտ ուսումնական խաղարկութեանց ենթարկել , կը նկարագրէ ինչ ինչ ցաւերու տիպարներ , եւ հետամուտ կը լինի թափանցելու անոնց ծագման եղանակին , պատճառներուն եւ գործադրական հանգամանաց : Անկեւանոցի դահլըճի մը մէջ կը տանի իւր ընթերցողն եւ կը ցուցնէ նմա ջղացաւութեան , քաղցիկի , մաղձախտի , կատաղութեան շնչարգելութեան վիշտերը :

« Կատաղի շուն մը , կ'ըսէ խածեր է այդ ինչ մարդը , որ այս զարհուրելի հիւանդութեան ջղածգտական տաղնապին մէջն է : Անընկճելի ծարու մը կը չարչարէ զնա . կը փորձէ խմել , այլ ջրոյ տեսութիւնն եւեթ յանկարծօրէն կոկորդի ստնգանք մը յառաջ կը բերէ եւ կատաղութեան թափը յերեւան կ'ելնէ . յոտից ցգլուխ ընդհանուր դող մը զինք կը ցնցէ , անձկութիւնն իւր դիմաց վրայ դժագրեալ է , աչերն սորստիկ անպատմելի բացատրութիւն մը կ'աւանդեն , իւր ամբողջ կերպարանքն ահաւելի սոսկում մը

կ'արտայայտէ . անդամներն կը քստմին ու կը կարծրանան . ծամելիքն կը փակուին , կը սեղմուին . չրթներէն կը հոսի փրփրալից լորձունք . որկորն ու կուրծքը գոցուած են խըղ-դուկը առտիճան , շնչառութիւնն գրեթէ դադրած է , հեղձումը մոտալուտ , շնչառական անձկութիւնն ծայրայեղ . միանգամայն ջղային գրգռութիւնն կը հասնի յետին առտի-ճանի սաստկութեան . ամենաթեթեւ շշուկ մը , աղօտ լոյս մը , օդոյ ոստաւիւն մը կը ստատկացնեն այս ամէն երեւոյթ-ները . ամենայն ինչ կը յայտնէ ջղային կեդրոններուն ան-հնարին գիւրազրգռութիւնը . զգայութիւններն անհաւա-տալի գիւրազրածութիւն մը կը ստանան : Մերթ եւս ան-նուաճելի յայգը եւ կոյր կատաղութիւն մը զմարդ ճշմարիտ տնրան անասնոյ կը յեղափոխէ . հիւանդը կը գոչէ , կ'ու-նայ , կ'ուզէ խածառել , կը խածնէ ինքզինք , եւ մոլեգին կատաղութեան մէջ կերկրաձայն ձիչեր կ'արձակէ , որ շան հաջելուն կը նմանին . սարսափելի տեսարան , որ հանգիստ-տեսներն ահիւ կը սառեցնէ : Հեղձման եւ կատաղութեան ընդհատած միջոցներուն մէջ չափազանց զգայնութիւն մը ըղեղին յետին առտիճան գիւրազրգռութիւնը կը յայտնէ . հիւանդներն գորովանաց ազացոյցներ կ'ընծայեն չրջակա-յից . իրենց ծնողաց սրտաշարժ հրաժեշտի ողջոյններ կու տան անոնցմէ բաժնուէնուն համար , զգացած ցաւերին կը յայտնեն այնպիսի փեմ եւ զգածեալ խօսքերով , որ տեսարանն նախկին մոլեգնութեան ճգնաժամերէն աւելի խղճալի եւ սրտառուչ կ'ըլլայ ընթերակայից :

Ձանաղան են ցաւերն թէ՛ որպիսութեամբ եւ թէ՛ սաստ-կութեամբ : Գլխու ցաւն նոյն չէ սււռոյցի մը ցաւին հետ , որ նոյնպէս չկրնար համեմատիլ այրածի մը : Որոյ փառն բժիշկներն ցաւոյ այլ եւ այլ դասաւորութիւններ հնարե-ցին : Հիներն չորս տեսակ կը բաժնէին ցաւերն . ձգտական , ճնշական , թնդական եւ խայթական : Պ . Պոնիս վերլուծե-լով զայնս՝ մեր վրայ արտադրած ազգի ազգի սպաւորու-թեանց համեմատ , չորս գլխաւոր դասակարգութիւններու կը վերածէ , որք են ,

Ա . Մեքենական յատկութեամբ ցաւեր , որ կը նմանին այն սպաւորութեանց զորս այլ եւ այլ մեքենական գործողք յառաջ կը բերեն . ինչպէս են գալարման եւ ծանրութեան ցաւերն :

Բ. Ջերմային ցաւեր , որք կը պարունակին ցրտէ , տօթէ եւ անոնցմէ յառաջ եկած վիճակներուն ծնուցած ցաւերը :

Գ. Անհանգստութիւնք կամ ցաւք , որ աւելի ընդհանուր նկարագիր մ'ունին :

Դ. Մասնաւոր յատկութիւն ունեցող ցաւեր , որոնք վերոյիշեալ դասակարգութեանց տակ չեն պարունակիր :

Այս դասակարգութեանց մէջ կրնայ պէսպիսութիւններ հաստատուիլ , որք կը հասնին իննսուն եւ չորս տեսակ ցաւերու : Երկայն կ'ըլլար եւ ճանճրալի ամէն մէկը զատ զատ հոս նկարագրել . ուստի առաջին երկուքը մեկնութեան կարօտ չըլլանուն համար զանց ընելով , վերջին երկուքին պէս պէս տեսակները համրենք :

Անհանգստութիւններու մէջ կը բովանդակին

Յաւեր՝ որոնց սկիզբն շոյեղն է . Տկարութիւն . — Դատարկութեան զգայութիւն : — Նուաղութիւն : — Խոնջութիւն : — Մարմնութիւն : — Թալուկ :

Յաւեր՝ որոնց սկիզբն զգայութիւնն է . Ընդհանուր տաղնապ , Ընդհանուր անհամբերութիւն : — Զայրացուկք : — Զղայնութիւն : — Յոյզք :

Յաւեր որոնց սկիզբն ցրտիկն է . Ընդհանուր Խոնջութիւն : — Կտրածութիւն : — Յոգնածութիւն : — Խորտակումն : — Ծնշումն : — Լքումն : — Ուժաթափութիւն : — Սպառումն յետին :

Պոռնոյք . — Թմրութիւն . Գլխու պտոյտ :

Մասնաւոր ցաւոց մէջ կը բովանդակին

Զգայարանաց ցաւեր : Հոտոտելիք . չարաբոյր , փտած եւ նեխեալ նիւթերէ յառաջ եկած զգայութիւն : — Ծաշակելիք . դառնութիւն , զգուանք , նողկանք : — Լսելիք . անախորժ աղմուկէ , սուր , աններդաշնակ եւ անմիաբան հնչումներէ պատճառած զգայութիւնք : — Տեսանելիք . յոյժ պայծառ լուսոյ տպաւորութիւն , կուրութիւն , լուսախուսութիւն : — Շօշափելիք . ցամաքութիւն , եռք , խրտուղանք , ընդարմացումն , մարմնիւն (խաշափողի) , քերութիւն (կոկորդի) , կծուածք , ատամանց առումն , եւն :

Աճեցողական կենաց պիտոյքն ծագող զգայութիւնք , անօթութեան , ծարաւու եւն . ցաւեր : Դժուարաշնչութիւն , եւն . եւն . եւն :

Յաւոց դիմանալը շատ տարբեր է անհասաներու կազ-

մակերպութեան համեմատ։ Ամէն բժիշկը դիտած են այն-
պիսի հիւանդներ, որ յայտնի անտարբերութեամբ մը կը կրեն
անտանելի սառնջանքներ։ Այսպիսեաց շատը առնական դաս-
տիարակութենէ եւ կրօնական համոզումներէ կ'առնուն ի-
րենց հարկաւոր եղած բարոյական զօրութիւնը։ Կան սա-
կայն բթացեալ զգայութեան տէր անձինք, զորս խտուղել
կարենալու համար հարկ է մորթազերծ ընել, ինչպէս կ'ըսէ
Մօնթէսքիէօ։ Այդ նիւթական կարծրամորթութիւնը կը
տեսնուի գիւղացւոց եւ տաժանելի աշխատութեանց սովո-
րեալ գործաւորաց քով։ Իսկ սանդղին միւս ծայրը կը գըտ-
նուին փափուկ կազմակերպութեամբ մարմինք, որոց վրայ
ամենաթեթեւ ցաւ մի եւս նոյն ընդ նոյն կը սաստկանայ
սարսափելի սրութեամբ եւ բռնութեամբ կը զայրանայ։
Տըսօ բժշկին հիւանդին սլատմութիւնն ամեն վիրաբոյժ լրաւ
գիտէ, հազիւ թէ վիրաբոյժը հիւանդին վրայ գործուելու
քարահատութեան ձեւն իւր եղունգով գծել ձեւացուցած
էր, հիւանդն կարծելով թէ նոյն իսկ քարահատութիւնն
էր այդ, այնպէս զգածուեցաւ՝ որ ջղային դող մը վինքը
բռնելով՝ մեռաւ յանկարծօրէն։

Հոգւոց մի քանի վիճակք կրնան կա՛մ բոլորովին ջնջել
ցաւը եւ կտո՛մ անոր սաստկութիւնը բարեխառնել։ Մտաւո-
րական զօրաւոր պրազմունք մը կը մոռցնէ ջղացաւութիւնը.
նոյն արդիւնքն ունի նաեւ բարոյական մի մեծ յուզումն։
Պատերազմի մէջ կռուոյն սաստիկ տաքցած պահուն, յաճախ
կը հանդիպի որ զօրականք իրենց առած վերքը չեն զգար։
Լարիէ կը պատմէ որ ռումբ մը զինուորի մը ազգրն առած
տարած ըլլալով, նա գետին ինկաւ կարծելով թէ ոտքն
ծակի մը մէջ մտած կռուած էր։

Կան նաեւ խելագարութեան եւ խոթորի տեսակներ,
յորում ցաւի անզգայութիւնն կատարեալ է, եւ հիւանդն
առանց ամենափոքր իսկ վիշտ զգալու ինքզինք կը յօշատէ։
Թէեւ ցաւն մարմնոյ բոլոր յօրինուածոյն վրայ կ'ազդէ,
սակայն իւր արտայայտութեանց մի քանին աւելի զգալի,
աւելի տեսանելի են։ Ինչպէս դէմքի բացատրութիւնն,
շարժումնքն, ճիչքն, արտասուքն։ Իսկ այլք կարի մանրա-
խոյզ անդամազննական հետազօտութեան կարօտ են ճանչ-
ցուելու համար։ Յաւոյց այս արտաքին յայտնութիւնքն
մինչեւ մէկ տասիճան իրենց օգտակարութիւնն ունին, երբ

չափաւոր ստանձանի մէջ ըլլան . քանզի յառաջ կը բերեն տե-
սակ մը թուլացումն որ ցաւագին մարմինը կը սփոփէ :

Անհնարին է թափանցել ասոր պատճառին : Ճիշն ուրիշ
բան չէ՝ եթէ ոչ բռնազբօսեալ շնչատրութիւն մը . եւ այս
բռնազբօսեալ շնչատրութիւնն ուրիշ բան չէ եթէ ոչ շնչա-
ւական գործին ի շնչատրութեան պահուն ընդհատումն :
Կանոնաւոր գործողութեան մը չափազանցութիւնն է , որով
արիւնն չկարենալով իրեն պէտք եղած թթուածինն շու-
տով ընդունիլ , մարմնոյ զգայակայութիւնը կրնայ նուազիլ ,
որ խեղդամահի գրեթէ սկիզբն է : Իսկ արցունքի հոսման
գալով , Տարվին ասոր պատճառ կը դնէր արտեւանանց բո-
լորադնդերին անկամաւոր եւ բուռն կծկումը : Այլ՝ ճշմա-
րիտն ըսելու համար՝ չկայ ստոյգ մեկնութիւն այս երեւու-
թիւս , որ աւելի բարոյական վշտաց մէջ ի յայտ կուգայ , քան
թէ նիւթական ցաւերու մէջ :

Գ . Վ . Յ .

ՄԱՐԿՈՍ ՊՈՐԿԻՈՍ ԿԱՏՈՆ, ՀԱՄԱՐԱԿԱՆ, (ՔՆՆԱԴԱՏՆ)

(Թուական Հռովմայ. 549 — 511)

Սարկոս Պորկիոս Կատոն ծնած է ի Տուսկուլոն . իւր ա-
ռաջին տարիները Սարինա իւր հօր աղարակին մէջ աշխա-
տելով անցուց . տասն եօթը տարեկան զինուորութեան մը-
տաւ : Կարքեդոնի դէմ Հռովմայ մղած պատերազմին մէջ ,
քաջութեան և զինուորական հմտութեան այնպիսի փայլուն
ապացոյցներ տուաւ , որ շուտով բարձր զինուորական պաշ-
տամանց հասաւ . ո՛չ միայն քաջ զինուոր էր , այլ և սուռ-
քինի քաղաքացի , ճարտարախօս , սակաւապէտ , պերճանաց
թշնամի եւ մարմնամարդութեան հետամուտ . իւր բոլոր
կեանքն օրինակ մ'էր բոլոր իւր ընկերաց : Հիւսկոտոս ան-
ուանելէ յետոյ զՍպանիա նուաճեց և ուրիշ մեծամեծ ծա-
ւայութիւններ մատուց իւր հայրենեաց : Ի Հռովմ դարձին
այն Ատենակալութեան արժապատուութիւնն իրեն յանձ-

նուեցաւ, որոյ պաշտօնն էր քաղաքացւոց համարակալութիւնը կատարել և անոնց բարուց պահպանութեան հսկելու տօր կատոն Հանաւարալ աշխատեցաւ: Շատ աշխատեցաւ՝ բայց ի զուր՝ ընդունել տալու Մերակուտին իւր առաջարկած այն օրէնքը որով կ'արգելուր կանանց պերճանքը: Այս առթիւ գուշակեց Հոսովայեցւոց անկումը, վասն զի չէին ուզեր իրենց նախնեաց զգաստութեան օրինաց հետեւիլ: Եւ որովհետեւ անձամբ տեսած էր Կարքեդոն քաղաքը, Մերակուտին մէջ կը կրկնէր անդադար թէ Հոսով երբեք Միջերկրականի մէջ կարող պիտի չըլլայ տիրելու՝ քանի որ այն հարուստ և հզօր քաղաքն իւր փայլին և զօրութեան մէջ մնայր: Այսպէս հանապազ քարոզելով, յաղթեց վերջապէս հակառակ կողման որ կարեւորութիւն չէր տար Կարքեդոնի դրից:

Կատոն բարեհոգ և բարեխնամ ծնող մ'էր և կ'ուզէր յաւէտ բարի հայր կոչուիլ, քան թէ մեծ Սինկլիտիկոս: Ինքն փոյթ տարաւ կրթել իւր զաւակը գրականութեան, գիտութեան, զինուորութեան, ձիավարութեան եւ լողալոյ արուեստից մէջ, որ եւ այսպէս իրեն արժանի որդի, քաջ զինուոր եւ առաքինի քաղաքացի մը հանգիստացաւ: Կատոն խոր ծերութեան մէջ իրր երիտասարդ կ'ուսումնասիրէր և կը գործէր: Իննսունը հինգ տարեկան էր երբ վախճանեցաւ: Գեղջային կեանքը կը սիրէր, և երկրագործութեան, որդւոց դաստիարակութեան, բարոյից և զինուորական արուեստի վրայ շատ հրահանգներ գրի տուաւ: Իրեն համար կրնայ իրաւամբ ըսուիլ, թէ ունէր ողջ միտք յողջ մարմնի:

Կատոն տիպար է աշխատասիրութեան և զգաստութեան:

*

ԳԻՏԱԿԱՆ

Ի ՃԱՌՈՆ ՆՈՐ ՀՐԱՌՈՒՂԽ ՄԸ. — Ճարտնի հրաբուզիս լերանց ժայթմունքն նշանաւոր են. այս անգամ Զօօ անուամբ Ճարտնի Հիւսիսային կողմն եւ Փուգուշտմա քաղաքին մօտ լեռը յանկարծ բորբոքեցաւ. դէպ յերեկոյ սարսափելի ճայթման գոռում մը լուեցաւ եւ լերան գագաթը կործանեցաւ եւ սկսաւ աւազ եւ քար ժայթքել, որոնց մէկ մասը տասն հազարամեդր հեռու Մուտսունօ-Մեմարա գիւղաքաղաքը ինկաւ: Զօօ նոր հրաբուզիս մի է, պատմութեան մէջ չյիշուիր այս լերան բորբոքումը:

Այս աւթիւ Ճարտնի Թոքիոյ քաղաքի գիտանոցի գիտուններէն Ճարտնացի պարոն Ուատա Ճալտնի մէջ 1887 տարուան երկրաշարժերուն վրայ շատ հետաքրքրական տեղեկագիր մը հրատարակեց. այս մի տարուան մէջ 483 երկրաշարժ տեղի ունեցած են Ճարտնի մէջ. վերջին տասն եւ երկու տարիներու վրայ եղած հետազոտութիւններէ կը հետեւի, թէ երկրաշարժերը աւելի գիշերներ քան թէ ցորեկներ, եւ յաւէտ ձմեռը եւ գարնան՝ քան թէ ամառը եւ աշնան հանդիպած են: 1887 ին Ճարտնի երկրաշարժից տարածութիւնը Ճարտնի տէրութեան մակերեւութէն հինգ անգամ աւելի ընդարձակութիւն ունեցած է: Պարոն Ուատա այս շարժմանց սատկութեան, տարածութեան եւ աշխարհագրական բաժանման նկատմամբ շատ հետաքրքրական ծանօթութիւններ տուած է: Զարմանալի է Ճարտնացւոց մէջ գիտութեան ըրած հսկայաքայլ յաւաքագիտութիւնը:

ՆՈՐ ՇՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՔ

ԿՈՄԻՏԱՍ Ա. ՈՍԿԱՆԵԱՆ

Ս.Ռ.ՁԵՌՆ ԲԱՌԱՐԱՆ

ՀԱՅԵՐԷՆ ԳԱՂՂԻԵՐԷՆ

Սոյն Հայերէն-Գաղղիերէն աշխարհարար դատական Բա-
ռարանն հախառակ իւր փոքր ծաւալին եւ համեառ գնոյն
կը պարունակէ՝ առաւել քան 430,000 բառ , եւ գործածա-
կան այլ եւ այլ ընտիր սճեր :

Կը գտնուի թէ ի Կ. Պոլիս եւ թէ՛ ի Բերա Հայ եւ եւ-
րոպայի ամեն գրաւաճառաց քով : Գինն է 15 դհկ . արծաթ :

ՆՈՐ ԸՆԹԱՅՔ

ԳԱՂՂԻԵՐԷՆԷ Ի ՀԱՅ ԹԱՐԳՄԱՆ ՈՒԹԵԱՆ

Հանդերձ համառօտ Բերականութեամբ

Ման Ա.—Ե. , Կ. Պոլիս , Տպագր. Յ. Գաւաթեան : Ե-
րեւո՝ Ա.—Ե. 604 , 80 : Գին՝ առաջին 3 մասանց 2 տկան դա-
հեկան . վերջին մասանց 1 տկան դահեկան :

Վերոյիշեալ յարգոյ հեղինակն այսու վերնագրով գաղ-
ղիերէն լեզուի ուսման նոր գառազիրք մի եւս ի լոյս ըն-
ծայած է :

Ամբողջ ընթացքն , որպէս կը տեսնուի՝ բաժնուած է ի
հինգ մասունս , որոց իւրաքանչիւրն ուրոյն հատար է :

Գործոյն նպատակն է աշակերտն ի կարճ ժամանակի
գաղղիերէն լեզուն հասկնալու եւ գաղղիերէնէ ի հայ լու-
թարգմանելու վարժեցունել :

Յատկապէս կը յանձնարարեմք զսոյն ամեն անոնց որք
կը փափաքին դիւրութեամբ ուսանիլ գաղղիական կարեւոր
լեզուն գլխաւոր սկզբունքը :

Կը գտնուի թէ՛ ի Կ. Պ. Պոլիս եւ թէ՛ ի Բերա Հայ եւ
Եւրոպայի ամեն գրաւաճառաց քով :

Պատկեր ստանձնինգ օր մի անգամ կը հրատարակուի :
Բաժանորդագրութեան շարեկան գինն է Կ. Պօլսոյ հա-
մար 40 դանեկան , իսկ գաւառաց եւ օսար երկիրներու հա-
մար 50 դանեկան , քղրասարի ծախսը ի միասին հաշուելով :

Իւրաքանչիւր թիւ 3 դանեկան է :

Պատկերի խմբագրասունն է ի Բերա , Եէժիլ փողոց ,
Թիւ 1 , ուր պէտք է դիմել բաժանորդագրութեան եւ քերթին
վերաբերեալ այլ ամենայն խնդրոց համար :